

“Science et philosophie” Sobre la concepció epistemològica de Jacques Maritain

Diego Malquori

1. Introducció: la filosofia de Maritain com a síntesi entre premodernitat i modernitat

La filosofia de Jacques Maritain (1882-1973) es pot definir essencialment com un pensament orientat a l'abandonament de l'horitzó immanentista de la modernitat, el caràcter antropocèntric de la qual, en la seva visió, s'oposa al desenvolupament d'un autèntic humanisme. És d'aquest propòsit antimodern que procedeix la seva proposta d'un humanisme integral –títol d'una de les seves obres més importants¹, un humanisme que tendeix a valorar la integritat de la persona humana, realitzant una síntesi de diferents concepcions de l'home.

Aquest camí de discerniment té el seu origen en la filosofia neotomista, de la qual Maritain va ser un dels màxims exponents del segle vint. És important recordar que una de les propostes fonamentals del neotomisme –com a expressió de la filosofia neoescolàstica– és la recuperació de les potencialitats no expressades en el pensament cristià medieval a través de la seva confrontació positiva amb el pensament contemporani. Així, aquesta filosofia s'acosta a l'essència del ser humà amb la idea que no és només a través de la fe, sinó que també és a través de la raó, que s'hi pot arribar. Aquest és un element fonamental per entendre el desenvolupament del raonament filosòfic de Maritain.

La seva crítica a la modernitat s'ha dirigit inicialment en contra de l'idealisme i del positivisme, com una reacció a la cultura de la *separació* i de la *identitat*. Maritain imputa la responsabilitat d'aquesta separació als “tres reformadors”²:

1. J. MARITAIN, *Humanisme intégral*, Paris: Fernand Aubier, 1936.

2. J. MARITAIN, *Trois réformateurs: Luther, Descartes, Rousseau, avec six portraits*, Paris: Plon, 1925.

Luter, Descartes i Rousseau, que han oposat, respectivament, natura i gràcia, raó i fe, natura i raó. Enfront d'aquesta separació Maritain contraposa la concepció tomista, oposada per la seva universalitat a tots els individualismes i pel seu caràcter concret a tots els transcendentalismes. Més tard, la seva proposta filosòfica va apuntar cap a un nou model de societat cristiana, dirigint la crítica cap a l'individualisme burgès i el marxisme, per arribar finalment a enfrontar-se al relativisme i al nihilisme en l'última fase de la seva vida, caracteritzada també per la recerca d'una nova espiritualitat.

L'element que en certa mesura defineix el pensament filosòfic de Maritain es pot trobar, així, en la recerca dels dos factors essencials per al desenvolupament de la persona humana: la *veritat* i la *llibertat*. A través de la filosofia tomista, tracta de conciliar la premodernitat amb la modernitat, per tal de defensar el valor de la persona tant en el camp del coneixement com en el de l'acció.

El problema de la recerca del veritable coneixement, que es connecta amb la relació entre la filosofia i la ciència, apareix molt freqüentment en l'obra de Maritain. En *Les degrés du savoir*³ i en *La philosophie de la nature*⁴ presenta la seva concepció del saber com una construcció jeràrquica de diferents nivells de veritat, els elements dels quals resulten complementaris per arribar a un coneixement complet i veritable. Per això, si es vol arribar a una dimensió integral, l'epistemologia no pot consistir en una simple teoria sobre les ciències empíriques, sinó en una *teoria del saber*, que inclou tant el saber sapiencial com el saber científic.

2. Ciència i filosofia

A *Science et philosophie*⁵ Maritain torna al tema dels diferents graus del saber, per completar i complementar les seves obres anteriors a la llum dels nous treballs sobre la filosofia de la ciència que havien aparegut en aquells anys⁶. La intenció explícita que el guia és combatre el "purisme positivista" que s'amaga sota la concepció de l'empirisme lògic del Cercle de Viena, remarcant alhora el valor de la idea tomista de les ciències dels fenòmens. L'assaig neix d'una comunicació presentada en el Congrés tomista de Roma de 1936; es va publicar per primera vegada el 1939 i fou reeditat, amb alguns annexos afegits, el 1956.

El punt de partida és la distinció entre el que avui s'entén per *ciència*, constituïda sobretot per les ciències positives i

3. J. MARITAIN, *Distinguer pour unir: ou, les degrés du savoir*, Paris: Desclée de Brouwer, 1932.

4. J. MARITAIN, *La philosophie de la nature, essai critique sur ses frontières et son objet*, Paris: Téqui, 1935.

5. J. MARITAIN, *Science et philosophie, en Quatre essais sur l'esprit dans sa condition charnelle*, Paris: Desclée de Brouwer, 1939 (reeditat a Jacques et Raïssa MARITAIN, *Œuvres Complètes, Vol. VII (1939-1943)*, Fribourg: Éditions Universitaires - Paris: Éditions Saint-Paul, 1988, pp. 51-280; en el present article totes les cites d'aquesta obra es refereixen a aquesta edició).

6. Cal observar que els primers treballs del Cercle de Viena, contra els quals es dirigeix la crítica de Maritain, en realitat ja van aparèixer en els anys vint. No obstant això, com reconeix el mateix Maritain, "lorsque pour notre part nous avons proposé ces vues dans des ouvrages comme *Les degrés du savoir et notre essai sur la Philosophie de la nature, nous n'avions pas encore pris connaissance des travaux de l'école de Vienne*"; J. MARITAIN, *Science et philosophie*, op. cit., p. 206.

les ciències dels fenòmens, i la *filosofia*, que per Maritain designa sobretot la metafísica i la filosofia de la natura. No obstant això, d'acord amb la concepció agustiniana, la filosofia és per si mateixa una forma de saviesa. Per tant aquesta distinció concerneix en realitat a la ciència d'una banda i a la saviesa de l'altra.

Maritain deixa ben clar que la seva posició no va en contra de la ciència com a tal, ni de l'actitud de tots aquells que s'hi dediquen i creuen en la importància dels seus resultats. El problema neix quan la dedicació i la confiança en els resultats de la ciència es produeix *en contra* de la saviesa, perdent així consciència de la complementarietat de les dues esferes del coneixement i acabant per menysprear cegament qualsevol intrusió que provingui de fora del món de la ciència.

La reflexió sobre aquesta complementarietat es fa necessària, a més, justament a causa dels avenços de la ciència moderna en les primeres dècades del segle vint, als quals va correspondre una renovació en la reflexió filosòfica sobre la ciència. La "nova física", sobretot la mecànica quàntica i en certa forma la teoria de la relativitat, va fer caure completament l'edifici de la mecànica determinista, amb totes les implicacions filosòfiques que això comporta⁷. Aquesta inquietud, que Maritain reconeix en molts dels científics més importants del segle vint, es reflecteix en la necessitat d'elaborar una concepció filosòfica pròpia de la natura⁸. Tot i que el seu valor sigui més poètic que filosòfic, aquesta visió representa en tot cas un "principi regulador" per al treball d'investigació, segons el sentit kantianista de l'expressió.

Maritain considera positiu haver-se alliberat de molts dogmatismes pseudometafísics, sense deixar d'advertir del perill d'aquesta llibertat embriagadora, "una nova i terrible llibertat"⁹ –com afirma citant a Dostoyevsky–, un perill que veu sobretot en la transformació profunda del mètode de la raó.

D'altra banda, en aquells mateixos anys es va anar desenvolupant un nou concepte de la lògica i de la relació que estableix amb les matemàtiques, amb la intenció implícita de contribuir a la construcció d'una nova teoria del coneixement¹⁰. En la visió de Maritain, això ha conduït a una interpretació de la ciència que accentua encara més les limitacions del positivisme, arribant així a una forma de "purisme lògic". És aquest el camí seguit per l'empirisme

7. Com es discutirà en l'última secció, la interpretació de Maritain tendeix a extrapolar el significat d'aquestes teories en un sentit que va més enllà de la mateixa concepció dels seus autors.

8. Un exemple de les concepcions filosòfiques elaborades per alguns dels més importants físics del segle vint pot trobar-se en K. WILBER (comp.), *Cuestiones cuánticas*, Barcelona: Kairós, 1987, una antologia que reuneix els escrits filosòfics de Heisenberg, Schrödinger, Einstein, Jeans, Planck, Pauli i Eddington.

9. "Cette même crise de croissance, tout en diminuant les prétentions dogmatiques de la science expérimentale, a profondément transformé (...) le travail et les méthodes de la raison, elle lui a appris une liberté enivrante, une nouvelle et terrible liberté, pour reprendre un mot employé par Dostoïevski"; J. MARITAIN, op. cit., pp. 198-199.

10. Valguin com a exemple els *Principia Mathematica* de Alfred Whitehead i Bertrand Russell (Cambridge: Cambridge University Press, 1910-1913), un dels treballs emblemàtics en el camp de la lògica matemàtica d'aquells anys.

lògic del Cercle de Viena, contra el qual ell desenvolupa la seva crítica al llarg de tot l'assaig.

La primera observació de Maritain és sobre el "principi de verificació", base de l'anàlisi epistemològica del Cercle de Viena. Segons aquest criteri empirista de *significat cognoscitiu*, totes les afirmacions es divideixen en proposicions amb sentit i proposicions sense sentit, essent la possibilitat de ser confirmades per l'experiència allò que les distingeix. Sobre la base d'aquest criteri, només el primer tipus de proposicions té un valor cognoscitiu; les altres –com les proposicions de la metafísica, o de la poesia– poden expressar, com a molt, estats d'ànim o problemes afectius purament subjectius¹¹.

El problema que Maritain posa primerament en evidència és que aquest *tenir sentit* és referit inevitablement al subjecte que analitza l'enunciat: "qu'est-ce que ça veut dire pour moi physicien?"¹². Així mateix, encara que s'admeti que un cert enunciat pugui tenir sentit, això no es refereix a la naturalesa o a l'essència de les coses, sinó només a les connexions entre uns símbols, que a través dels nostres sentits i dels nostres instruments d'observació podem vincular a les nostres experiències reals: "ce n'est pas sur l'être des choses que porte la science, c'est sur les liaisons mathématiques instituables entre ces signalements pris sur les choses"¹³. Així, la intersubjectivació reivindicada per l'empirisme lògic es redueix únicament a una connexió entre aquests elements, sotmesos a les regles fixes de significació del llenguatge de la lògica matemàtica.

D'aquesta forma, afirma subtilment Maritain, l'assumpció cartesiana del "jo existeixo" no tindria sentit perquè l'existència no és un element reductible a una experiència sensorial. El resultat d'aquesta limitació és la reducció de la intel·ligència a pur "testimoni" dels processos d'anàlisi lògica dels enunciats: "ce sont les sens et les appareils de mesure qui seuls voient dans la science, et l'intelligence n'est là que pour transformer (...) les signes exprimant ce qui a été ainsi vu"¹⁴.

L'error filosòfic del Cercle de Viena neix d'aquesta interpretació incorrecta dels conceptes de "treball lògic" i de "signe". Per Maritain, el treball lògic no pot consistir en una simple transformació d'expressions simbòliques, en una "reiteració del mateix", sinó que adquireix sentit només si "l'esperit passa d'una veritat a una *altra*"¹⁵. Així mateix, la noció de signe no pot referir-se únicament als objectes perquè necessita la intervenció de la nostra consciència.

11. Segons l'empirisme lògic el problema principal de la filosofia tradicional –i de la metafísica, en particular– radica precisament en la creença que el coneixement filosòfic pot prescindir de tota referència empírica. A aquesta postura s'oposa el criteri empirista, segons el qual "una afirmació [és] cognoscitivament significativa i pot, per tant, dir-se que és veritable o falsa, únicament si és, o bé 1) analítica o contradictòria, o bé 2) capaç, almenys en principi, de ser confirmada per l'experiència. D'acord amb aquest criteri, anomenat *criteri empirista de significat cognoscitiu*, o de *significativitat cognoscitiva*, moltes de les formulacions de la metafísica tradicional i gran part de l'epistemologia els manca significat cognoscitiu – independentment que algunes siguin fructíferes en les seves connotacions no cognoscitives en virtut del seu atractiu emocional o de la inspiració moral que ofereixen" (Cf. C. HEMPEL, *Problemas y cambios en el criterio empirista de significado*, a A. AYER (comp.), *El Positivismo Lógico*, México: FCE, 1965, p. 115).

12. J. MARITAIN, op. cit., p. 201.

13. J. MARITAIN, op. cit., p. 202.

14. J. MARITAIN, op. cit., p. 204.

15. "Le travail logique (...) n'est pas, comme le pensent les Viennois, un simple processus tautologique où nous transformerions seulement les expressions symboliques d'une même pensée; ce n'est pas une simple répétition du même, l'esprit y passe d'une vérité à une autre vérité"; J. MARITAIN, op. cit., pp. 204-205.

Maritain reconeix als empiristes del Cercle de Viena la importància d'haver pres consciència que la ciència moderna *no és* una filosofia. Aquesta intuïció reflexiva, que li permet adquirir consciència de si mateixa, és "una realitat espiritual, un supòsit d'experiència del màxim valor"¹⁶. En cert sentit, és una posició que coincideix amb la concepció epistemològica que ja havia expressat en *Les degrés du savoir*.

El que la ciència moderna aporta de nou és l'autonomia i la separació lògica del que defineix com a *resolució descendent*, és a dir, la resolució dels conceptes des de l'ésser intel·ligible cap al sensible, cap a l'observable i el mesurable considerats com a tals. Aquesta resolució descendent, que assumeix la forma d'una anàlisi de tipus "empirològic" o d'espai-temps, passa a ser un instrument especial de la ciència. D'altra banda, la filosofia consisteix en una *resolució ascendent*, des de l'element sensible cap a l'ésser intel·ligible, a través d'una anàlisi de caràcter ontològic. Així, el que en un cas es basa en els processos de mesurament i de verificació sensible, en l'altre es dirigeix a la recerca de l'essència. És una diferència substancial i inevitable: "la science empiriologique sera nécessairement contrainte de chercher ses déductions explicatives (...) du côté de constructions de raison fondées dans le réel"¹⁷. Mentre que la intel·ligència, quan segueix la seva "inclinació natural", busca les causes en l'ordre ontològic.

La imatge científica del món, per tant, expressa no la natura, sinó l'estructura del real derivada a través de les construccions de la raó. D'aquesta forma, la ciència opera una transformació, "obliquament i a cegues", dels conceptes de raó explicativa i de causa real, que resulten "fenomenalitzats" i desproveïts del seu valor ontològic. Així, la presa de consciència que la ciència moderna ha arribat a tenir de si mateixa perd el seu valor a causa d'una conceptualització de caràcter positivista, que veu de manera particular en els empiristes del Cercle de Viena.

El que Maritain imputa als "vienesos" és la utilització d'un cert "esperit filosòfic", sobre el qual es recolzen per construir la seva anàlisi epistemològica, sense preocupar-se massa de sotmetre'l a una revisió crítica. Un esperit que revela una dependència de l'empirisme, del nominalisme i d'un cert tipus de logicisme, al qual s'afegeixen "prejudicis i ignoràncies específicament modernes"¹⁸. Tot això conflueix en una concepció de la ciència "deplorablement unívoca", basada únicament en els fenòmens, en allò que apareix com

16. "L'essentiel, a mon avis, est (...) de tenir compte de la prise de conscience effectuée par les sciences de la nature, prise de conscience qui est elle-même une réalité spirituelle, une donnée d'expérience du plus grand prix». J. MARITAIN, op. cit., p. 206.

17. J. MARITAIN, op. cit., p. 209.

18. "Ils souffrent aussi de bien des préjugés et de bien des ignorances spécifiquement modernes". J. MARITAIN, op. cit., p. 219.

a evident en el laboratori, revelant així la seva descendència directa de Descartes¹⁹.

Així mateix, els empiristes lògics revelen la seva ignorància al referir-se a una única família de filosofia i de metafísica. El que ells veuen com "arbitrarietat" i "obscuritat abissal" –justament, en la visió de Maritain– és la filosofia existencial, i sobretot la metafísica de Heidegger. Però el que desconeixen és la filosofia tomista, i en particular la idea tomista de la ciència dels fenòmens. Així, observa Maritain no sense una certa malícia, resulta natural que Carnap s'oposi a Heidegger afirmant que "els metafísics són músics sense talent musical"²⁰.

L'error de l'empirisme lògic radica precisament en "l'arrogant pretensió" de refusar tot sentit als enunciat metafísics. Aquest prejudici els condueix a considerar que el que és veritable per a la ciència dels fenòmens ho sigui també per a tota ciència i per a tot saber en general, atribuint així un caràcter d'universalitat al que pot ser vàlid únicament per a un determinat camp del saber. Maritain rebutja fermament aquesta conclusió, donant la volta als mateixos arguments utilitzats pels vienesos en contra de la metafísica: "avant de penser que la question: "Une cause première de l'être existe-t-elle?" n'a pas de sens, nous devons nous demander d'abord si la question: "La philosophie de l'école de Vienne existe-t-elle?" n'est pas une question dénuée de sens"²¹.

Aquí Maritain llança el seu últim atac, destinat a finalitzar la *pars destruens* de la seva exposició sense deixar cap espai per dubtes: l'empirisme lògic és una teoria filosòfica que acaba destruïnt-se a si mateixa a causa dels seus propis principis. Perquè si el sentit d'un judici rau en la possibilitat de verificació, i si els únics judicis que tenen sentit són els que poden ser verificats experimentalment, aleshores aquesta mateixa teoria perd sentit, ja que no pot ser verificada.

Per això és necessari evitar el perill d'aquesta concepció "univocista" i prendre consciència de la complementarietat dels diferents graus del saber. Citant a Tomás d'Aquino, Maritain posa així en evidència un dels elements fonamentals de la seva concepció epistemològica: "c'est un péché contre l'intelligence de vouloir procéder d'une manière identique dans les domaines typiquement différents, – physique, mathématique et métaphysique, – du savoir spéculatif"²².

Pel que fa a la *pars construens*, la proposta de Maritain es dirigeix cap a la idea tomista de la filosofia de la natura,

19. Com hem vist en la introducció, Maritain imputa a Descartes l'origen de la separació entre fe i raó, que va desembocar finalment en el positivisme.

20. "Potser un metafísic podria expressar-se magníficament en la música de Mozart. Els metafísics són, en el fons, músics sense talent musical." (R. CARNAP, "Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache", Erkenntnis, 2/Heft 4, 1932, p. 238). En aquesta famosa frase, no obstant això Carnap no es referia de manera específica a la filosofia de Heidegger, sinó a la incapacitat de tota metafísica per a expressar alguna cosa fora d'uns "sentiments vitals" (*Lebensgefühle*). Com ell mateix afirma, "és impossible tota metafísica que pretengui arribar al transcendent, és a dir, al que es troba més enllà de l'experiència, a partir de l'experiència mateixa ..." (R. CARNAP, "Die alte und die neue Logik", Erkenntnis, 1/Heft 1, 1930, pp. 24-25). D'altra banda, és interessant observar com per a alguns dels membres del *Wiener Kreis* –entre ells Otto Neurath– fins i tot la posició que Wittgenstein assumeix en les conclusions del *Tractatus Logico-Philosophicus* tenia un caràcter metafísic i, per tant, havia de ser rebutjada.

21. J. MARITAIN, op. cit., p. 221.

22. J. MARITAIN, op. cit., p. 222.

que representa un grau de saber intermedi entre les ciències de tipus empirològic i la metafísica. La filosofia de la natura, igual que les ciències empirològiques, es refereix al món sensible i material, però la resolució dels conceptes es duu a terme en l'ésser intel·ligible, per mitjà d'una intel·ligència que "percep abstractivament l'ésser", tal com succeeix en la metafísica. La diferència amb aquesta última rau en què la filosofia de la natura no tracta l'ésser "segons el seu propi misteri", sinó segons el misteri propi del món de l'esdevenir: "son objet est ens mobile; non pas l'être en tant même qu'être, mais l'être en tant que soumis au mouvement et au devenir"²³.

Per arribar a un coneixement complet i veritable del món material és necessari respondre tant a les preguntes que es formulen des de la ciència com a les que es fan des de la filosofia de la natura. Es tracta de preguntes que pertanyen a dos àmbits epistemològics diferents. Però cap suprimeix o inclou l'altre, així que només limitar-se a un d'aquests àmbits, eliminant o eludint l'altre, fa impossible el coneixement del món sensible. La ciència, evidentment, pot seguir el seu desenvolupament intern sense atrevir-se mai a entrar en el camí de la filosofia. Però la intel·ligència sempre tindrà l'aspiració natural d'eleva-se a un punt de vista superior, per tal de superar la insatisfacció que deriva de la limitació de les preguntes –no només de les respostes– que neixen de la ciència.

Aquesta idea de complementarietat entre ciència i filosofia desenvolupa en un sentit més ampli la concepció que Maritain havia expressat en *Les degrés du savoir*. El camí del coneixement ha d'abastar necessàriament tots els diferents graus del saber, sense considerar-ne cap com a realment separat i autònom dels altres: cadascun d'aquests graus, pres per separat, resulta ser un saber incomplet. D'una banda, la ciència *empirològica* resultaria així incompleta perquè no es fonamenta en principis intel·ligibles que pertanyen a l'ordre físic. D'altra banda, la filosofia de la natura, àdhuc posseint aquests principis, no podria conduir-los fins a "tot el que cal conèixer en la realitat, que és el seu propi camp o subjecte d'investigació"²⁴. És necessari llavors que els filòsofs de la natura es refereixin de manera "substancial" a les ciències dels fenòmens, si no volen romandre en un estat infantil del coneixement i quedar-se aïllats del seu propi temps.

Així, sense negar les veritats obtingudes per les ciències dels fenòmens en el coneixement del món sensible, la

23. J. MARITAIN, op. cit., p. 239.

24. "D'autre part la philosophie de la nature (...) a bien des premiers principes intelligibles qui lui sont propres dans l'ordre physique, mais elle ne peut pas les conduire jusqu'à tout ce qui est à connaître dans la réalité qui est son propre champ ou «sujet» de recherche". J. MARITAIN, op. cit., p. 247.

concepció tomista de la ciència ofereix la perspectiva superior a la qual tot coneixement ha d'aspirar: "si le thomisme a raison, tout ce que le néo-positivisme a discerné de vrai au sujet de la science des phénomènes est maintenu et sauvé (...). Mais au-dessus de la science des phénomènes il y a d'autres sciences qui sont des sagesse, parce qu'elles atteignent, dans son mystère lui-même, à des titres fort différents du reste, l'être même, cet être dont l'intelligence a faim et soif"²⁵.

3. Sobre la crítica de Maritain al *Cercle de Viena*

La concepció epistemològica de Maritain es fonamenta, com s'ha vist, en la idea tomista d'un saber ordenat en diferents nivells de veritat, el discerniment dels quals constitueix l'únic camí per a arribar a un coneixement complet i veritable de la realitat. Aquesta idea es troba en moltes de les seves obres, més enllà de l'estricta àmbit epistemològic. No obstant això, en l'obra que estem analitzant hi ha un altre element que caracteritza el pensament de Maritain, definint al mateix temps els límits de la seva concepció. En la nostra opinió, aquest element pot llegir-se entre línies al llarg de la seva crítica a la filosofia del Cercle de Viena.

Abans d'analitzar les argumentacions de Maritain, és necessari aclarir alguns punts a l'entorn del context de *demarcació* i de *significació* de l'empirisme lògic, a partir del qual es pot entendre el significat essencial i l'àmbit d'aplicació de les propostes filosòfiques dels "vienesos". El Cercle de Viena es va crear a principis dels anys vint del segle passat al voltant d'un grup de científics i filòsofs –entre els quals Moritz Schlick va assumir la funció dialèctica de "consciència crítica"–, units pel desig de construir unes noves bases per a una discussió crítica de la ciència. És interessant observar que l'ambient filosòfic austríac s'havia mantingut força allunyat de les influències de l'idealisme, a diferència del que va passar en moltes universitats d'Alemanya. Va ser justament sota la influència de l'escolàstica –com reconeixeran alguns dels filòsofs del Cercle de Viena– que la lògica va adquirir l'estatut de mètode filosòfic privilegiat.

Aquest element és reconegut implícitament pel propi Maritain, que en la seva crítica a la teoria marxista de la ciència posa en relleu la profunda diversitat existent entre aquestes dues concepcions: "la théorie viennoise est née d'une

25. J. MARITAIN, op. cit., pp. 250-251.

réflexion –plus ou moins bien conduite– de logiciens et de savants sur les conditions propres de la science moderne; elle est, si je puis dire, d'origine endogène; la théorie marxiste de la science est au contraire d'origine exogène, elle provient d'une conception générale de l'homme et du monde à dominante historico-sociale, et c'est cette Weltanschauung qui impose (...) une certaine interprétation de la science"²⁶.

Maritain, com s'ha vist, reconeix el mèrit dels "vienesos" en haver pres consciència de la distinció entre ciència i filosofia, concordant parcialment amb la concepció dels graus del saber: "l'étude de la science des phénomènes (...) faite à la lumière des principes épistémologiques de saint Thomas d'Aquin conduit à des vues qui concordent avec celles de l'école de Vienne"²⁷.

Segons la nostra opinió, és justament aquesta proximitat en els pressupostos filosòfics, contraposada a les conclusions divergents en el camp de la metafísica, la que provoca a Maritain el desig d'esmenar les propostes del Cercle de Viena. Crítica, paradoxalment, molt més dura i irritada que la que apareix en aquesta mateixa obra en contra del materialisme dialèctic, tot i la major distància objectiva del filòsof francès pel que fa a la filosofia marxiana²⁸.

D'altra banda, encara que el punt de partida per a les discussions filosòfiques que van donar origen al Cercle de Viena pot situar-se en el positivisme d'Ernst Mach²⁹, la seva herència filosòfica és indubtablement molt més àmplia. Com es pot llegir en *La concepció científica del món* –el manifest programàtic signat per Rudolf Carnap, Otto Neurath i Hans Hann, amb el qual el 1929 van ser presentades les principals tesis del moviment– les tradicions a les quals es refereix el Cercle de Viena inclouen el positivisme, l'empirisme, les ciències empíriques, la lògica, l'axiomàtica i la sociologia positivista³⁰.

En aquest manifest apareixen clarament les línies programàtiques inicials del Cercle de Viena, entre les quals hi té un lloc fonamental la funció de clarificació dels problemes i de les afirmacions de la ciència –davant de l'establiment de les seves pròpies "afirmacions filosòfiques". D'aquesta manera, a través de l'anàlisi logicomatemàtica, la classificació i ordenació dels conceptes de les diferents branques de la ciència permetria la construcció d'una "ciència unificada".

El primer element que ens sembla important destacar és que els filòsofs del Cercle de Viena van demostrar que des

26. J. MARITAIN, op. cit., pp. 227-228.

27. J. MARITAIN, op. cit., p. 206.

28. Cf. *L'épistémologie du matérialisme dialectique*, a J. MARITAIN, op. cit., pp. 227-233.

29. Com va escriure Herbert Feigl a propòsit de l'origen del Cercle de Viena: "En aquells dies era principalment el positivisme d'Ernst Mach que inspirava a aquest petit grup d'estudiosos", un grup de "joves doctors en filosofia, els quals havien estudiat sobretot física, matemàtiques o ciències socials" (cf. H. FEIGL, *The Origin and Spirit of Logical Positivism*, in P. ACHINSTEIN and S. BARKER (eds.), *The Legacy of Logical Positivism*, Baltimore: Johns Hopkins Press, 1969, pp. 3-24). Cal recordar que el positivisme de Mach va tenir una important influència en molts científics d'aquells anys, contribuint a la formació d'una "consciència filosòfica" que tindrà indirectament una repercussió en el naixement de noves teories científiques (cf. A. EINSTEIN, *Ideas and Opinions*, New York: Crown Publishers, 1954; trad. esp.: *Mis ideas y opiniones*, Barcelona: RBA Editores, 2002).

30. És interessant observar que molts dels membres del Cercle de Viena no volien ser associats estrictament amb el positivisme. De fet van oposar-se a la idea d'incloure aquest terme en la definició del moviment.

d'un principi havien tingut consciència d'una de les crítiques que Maritain desenvolupa en el seu assaig, això és, que les matemàtiques i la lògica constitueixen solament un conjunt de "convencions" estipulades en el mateix àmbit de la lògica matemàtica, i que, per tant, són incapaces per elles mateixes de dir alguna cosa sobre el món. No obstant això, en la visió dels empiristes lògics –almenys en la primera fase, fins a principis dels anys trenta–, el treball del filòsof no consisteix en la construcció d'una teoria sobre la realitat, sinó en l'anàlisi de les relacions entre el llenguatge i la realitat a què es refereix, és a dir, en una activitat d'aclariment del llenguatge. Aquesta concepció procedeix clarament de la filosofia de Ludwig Wittgenstein, que en el *Tractatus Logico-Philosophicus* –que va ser objecte d'una atenta lectura en l'àmbit del Cercle de Viena– afirma: "la finalitat de la filosofia és la clarificació lògica dels pensaments. (...) El resultat de la filosofia no són *proposicions filosòfiques*, sinó l'aclariment de proposicions." (TLP 4.112)³¹.

Així mateix, es va desenvolupar sempre en l'interior del Cercle de Viena, sobretot gràcies a Victor Kraft i Otto Neurath, una crítica important al principi de verificació –és a dir, l'afirmació que només un enunciat verificable pot tenir sentit–, que havia inicialment constituït el criteri de demarcació i de significació de l'empirisme lògic. Com va observar Kraft –que entre els vienesos era potser el més proper a la filosofia–, les mateixes "sentències protocolars" en les quals haurien de basar-se els enunciats sobre la realitat mostren inevitablement un caràcter psicològic totalment subjectiu³².

Això demostra que molt aviat els filòsofs vienesos van prendre consciència –encara que d'una manera força diferent entre ells– d'aquest element contradictori contra el qual Maritain dirigirà la crítica, és a dir, la paradoxa d'una teoria que acaba excloent-se a si mateixa pels seus propis principis. Ja es van adonar que aquest criteri incloïa finalment un "principi metafísic", que acabava excloent la possibilitat de qualsevol discurs que tingués un sentit fora d'aquest principi. Perquè si el principi de verificació és considerat com una afirmació fàctica, llavors ja no pot ser un criteri general a través del qual s'analitza el llenguatge; però si, d'altra banda, és un criteri general, aleshores s'arriba a una contradicció pel mateix principi de verificació.

Tots aquests elements han estat inclosos justament per Maritain en la seva crítica a l'empirisme lògic. Però la

31. L. WITTEGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2005, p. 69.

32. Cf. V. KRAFT, *Der Wiener Kreis*, Wien: Springer, 1968 (trad. esp.: *El Círculo de Viena*, Madrid: Taurus, 1977).

formulació d'aquesta crítica ja era present en l'interior del Cercle de Viena mateix, i la seva resposta, o més aviat les seves diferents respostes, es poden trobar en el mateix desenvolupament de l'empirisme lògic. Així, la idea inicial d'una "anàlisi semàntica" de les relacions entre el llenguatge i la realitat, justament a causa de l'*impasse* al qual havia conduït, va ser parcialment abandonada ja a principis dels anys trenta. Entre els diferents camins que va prendre el Cercle de Viena, Neurath i Carnap van seguir la concepció "fiscalista", basada en una "anàlisi sintàctica" de les relacions intersubjectives del llenguatge (en comptes de les relacions entre llenguatge i realitat), desvinculant així el llenguatge de la seva pretensió de "representar" la realitat³³.

D'altra banda, Schlick va insistir en la necessitat de superar les limitacions generades per un èmfasi excessiu en el criteri de no contradicció i de coherència de les proposicions (que en certa manera havia substituït el principi de verificació): també un conte per a nens pot ser molt coherent i no contradictori, però no per això té un valor científic. Així mateix, no podem deixar d'esmentar la rellevància de la crítica de Karl Popper, que en *La lògica de la investigació científica*³⁴ (publicat inicialment en *Schriften zur wissenschaftlichen Weltauffassung*, la col·lecció del Cercle de Viena dirigida per Schlick i Frank) posa de manifest les contradiccions del principi de verificació, un principi que defineix "criptometafísic" i incapaç d'explicar les lleis universals de les ciències empíriques. La proposta de Popper apunta cap a la necessitat de preocupar-se principalment de les teories i dels raonaments criticables, en lloc de les paraules i del seu significat, desenvolupant així la idea del "falsacionisme" com a principi regulador de la investigació científica.

Arribem així a l'instant clau de la crítica de Maritain. La pregunta que sorgeix de forma natural és: per què fonamenta la seva crítica únicament en els treballs dels primers anys del Cercle de Viena? Treballs que corresponen a aquella fase "criptometafísica" de la qual els mateixos filòsofs vienesos van tractar d'escapar, encara que a través de diferents camins.

Una resposta podria ser naturalment que quan Maritain va escriure el seu assaig encara no coneixia els últims treballs del Cercle de Viena, els membres del qual, a més a més, en aquells anys van començar a dividir-se i a allunyar-se de la mateixa ciutat on havia nascut el moviment³⁵. Tal vegada aquesta sigui la raó, encara que la precisió de les cites de

33. Cf. A. AYER (comp.), *El positivismo lógico*, op. cit.

34. K. POPPER, *Logik der Forschung*, Wien: Julius Springer Verlag, 1935 (trad. esp.: *La lógica de la investigación científica*, Madrid: Tecnos, 2003).

35. El Cercle de Viena va desaparèixer formalment en 1938 a conseqüència de l'annexió nazi d'Àustria, encara que alguns dels seus membres ja havien fugit de l'"asfíxiat atmosfera polícticocultural europea". Entre aquests també hi era Carnap, que va emigrar a EEUU el 1936, o Popper, que va marxar a Nova Zelanda el 1937. Moritz Schlick va ser assassinat per un estudiant nazi el 1936, el dia que anava a dictar l'última classe del curs de Filosofia de la natura.

Maritain fa pensar que va preparar a consciència el seu assaig, aprofundint en les diferents tesis que es proposà d'analitzar.

Però hi ha una altra possibilitat, a la qual ja ens hem referit al principi d'aquesta anàlisi i que es connecta amb l'actitud antimetafísica dels "vienesos". Com hem vist, un dels objectius del Cercle de Viena era la superació i l'eliminació de la metafísica, considerada un conjunt de qüestions aparents basades en pseudoconceptes sobre les quals no té sentit parlar. El problema que veien en la metafísica radicava en la utilització de conceptes com "realitat absoluta" o "cosa en si", conceptes que no tenen cap possibilitat de ser remesos a les experiències sensibles i amb els quals, no obstant això, es pretén parlar de la realitat mateixa.

Aquesta actitud ja es pot trobar en el *Tractatus* de Wittgenstein, encara que en aquell cas es tractava més aviat d'una *delimitació* del camp d'aplicabilitat del llenguatge. Per Wittgenstein no té sentit parlar de metafísica, i "sobre allò de què no es pot parlar, hom ha de callar" (TLP 7)³⁶. No obstant això, el fet de no poder parlar de metafísica no exclou la possibilitat que contingui alguna cosa rellevant³⁷. Però la "via mística" de Wittgenstein va ser criticada fortament en el Cercle de Viena, sobretot per Neurath, que veia en la metafísica un "enemic" que calia combatre per a no contaminar la consciència científica amb elements subjectius buits de sentit. Una hostilitat, per cert, que el Cercle de Viena conreava també contra l'actitud de "divinització de la natura" i contra tota "poetització" dels conceptes. D'aquí la referència indirecta a la música, a la qual Carnap, com hem recordat, associava en certa manera amb la metafísica, encara que fos per contraposar-la³⁸.

Segons la nostra opinió, és justament aquesta hostilitat, més enllà de les diferències sobre la concepció epistemològica, la que constitueix la raó fonamental de l'atac de Maritain al Cercle de Viena. No s'explicaria d'altra manera la reelaboració d'unes idees que havia expressat només uns quants anys abans en *Les degrés du savoir* i en *La philosophie de la nature*. És veritat que en aquell moment, com el propi Maritain ens recorda, no coneixia encara els treballs del Cercle de Viena: era necessari llavors completar l'exposició incloent-hi els arguments aportats pels vienesos. Però al fer això, en elaborar la *pars destruens*, Maritain sembla perdre de vista el significat essencial d'aquelles propostes –i sobretot l'esforç d'autocrítica que va donar lloc a la seva evolució– per concentrar-se únicament en l'objectiu principal de la seva

36. L. WITTGENSTEIN, op. cit., p. 107.

37. Sobre aquesta interpretació del *Tractatus*, vegi's l'assaig de J. ORDI, *Ludwig Wittgenstein: una vida oberta al transcendent*, Barcelona: Claret, 2006.

38. Seria interessant, encara que ens duria molt lluny del tema de la nostra crítica, aturar-se en la relació dels filòsofs del Cercle de Viena amb l'ambient cultural de la seva pròpia ciutat. Val la pena afegir, pel seu caràcter simbòlic, l'anècdota segons la qual el propi Wittgenstein, convidat en algunes ocasions a les discussions del Cercle de Viena, xiulava fragments d'obres de Brahms, per mostrar obertament el seu allunyament d'aquelles posicions.

crítica. Tal com ell mateix afirma: "le principal intérêt d'une critique du néo-positivisme, c'est de nous avertir de la faute irrémédiable que constitue une conception univociste du savoir, et de nous rappeler par antithèse la grande parole [de] saint Thomas"³⁹.

Es tracta, doncs, d'una crítica que neix del desig de confutar les posicions antimetafísiques dels filòsofs vienesos, els quals, malgrat els seus pressupostos filosòfics, havien entrat en conflicte amb la perspectiva última de la filosofia tomista. Perquè l'empirisme lògic deixa oberta una porta a la teologia, però "a condició que no sigui un saber"⁴⁰.

D'aquesta forma, Maritain acaba caient en les mateixes contradiccions que ell imputa als filòsofs vienesos. La seva actitud revela una certa irritació pel debat obert pel cercle de Viena, que en alguns moments arriba gairebé a una forma d'intolerància –encara que sigui sota una forma molt elegant– contra aquells que parlen de metafísica sense posseir la "capacitat d'intuïció abstractiva" necessària per apropar-s'hi. Així, la mateixa intolerància que els filòsofs vienesos mostraven en la defensa de les ciències empíriques, davant la pretensió de la metafísica de parlar de la realitat sense posseir els instruments necessaris, sembla reflectir-se en la posició de Maritain en defensa de la metafísica tomista.

4. Conclusions

Com hem vist al llarg d'aquesta anàlisi, un dels punts sobre el qual Maritain insisteix principalment en la seva crítica a l'empirisme lògic és la pretensió dels "vienesos" d'aplicar els resultats de les seves teories a tot el camp del saber, realitzant així una generalització arbitrària del sentit d'aquestes afirmacions. Però en aquest error d'extrapolació sembla caure-hi també ell mateix. Perquè al tractar de desmuntar la coherència de l'empirisme lògic, Maritain generalitza de manera arbitrària unes afirmacions que tenen sentit essencialment en termes de "relacions simbòliques", que no necessàriament reflecteixen les relacions existents entre els fenòmens del món real.

Valgui com a exemple la interpretació que Maritain ofereix de la mecànica quàntica, que clarament és utilitzada com un mitjà –sens dubte molt atractiu en el plànol simbòlic– per a demostrar la seva tesi a propòsit del principi de causalitat, presumptament "amenaçat" pel principi d'indeterminació de Heisenberg: "je ne vois pas du tout pourquoi le principe de non-contradiction – dûment privé

39. J. MARITAIN, op. cit., p. 222.

40. "J'ai dit que le néo-positivisme laisse la porte ouverte à la foi (à la condition qu'elle ne soit pas une connaissance) et à la théologie (à condition qu'elle ne soit pas un savoir)". J. MARITAIN, op. cit., p. 233.

de toute signification ontologique – ne serait pas exposé un jour au même sort, si un jour l'introduction de la valeur simultanée du oui et du non dans une expression symbolique permet de formuler mathématiquement un ensemble d'observations et de mesures avec plus d'élégance ou de facilité"⁴¹.

És evident que no se li pot imputar a Maritain el fet de no haver entès plenament el significat de la mecànica quàntica, i encara menys el 1936, quan encara no s'havia completat la "conversió" cap a aquesta nova *Gestalt*. Però és el fet mateix d'endinsar-se en aquest terreny sense arribar-hi plenament, amb la intenció explícita de minar des de l'interior l'edifici de la concepció logicomatemàtica del coneixement, que revela aquesta "actitud perillosa" de generalitzar una afirmació en un sentit que no li pertany. Una actitud que, com s'ha vist, ell mateix condemna en els neopositivistes.

Signi dit de passada, ja que no és aquest el punt central de la nostra crítica, que la interpretació de Maritain se situa en la mateixa línia dels que han vist en el principi d'indeterminació de Heisenberg una afirmació sobre la transcendència de la dualitat subjecte-objecte, degut al fet que el subjecte no podria conèixer l'objecte sense interferir-hi. Val la pena observar que cap dels físics que van treballar en el desenvolupament de la mecànica quàntica va acceptar mai aquesta generalització del significat de la seva teoria, sigui en un sentit "místic" o en el d'una extrapolació arbitrària de l'indeterminisme⁴².

D'aquesta forma, la crítica de Maritain es resol en una acumulació d'arguments en contra d'algunes de les propostes dels filòsofs vienesos –sobretot el principi de verificació, evidentment–, i d'aquí, una vegada alliberat el terreny del conjunt de la seva concepció epistemològica, reafirmar la validesa de la idea tomista del saber. No obstant això, encara que molts d'aquests arguments es puguin compartir, la manera com Maritain els utilitza ens deixa una trista sensació d'arbitrarietat, pel fet de veure'ls utilitzats no en funció del seu significat intrínsec sinó de la possibilitat de donar suport a la construcció preexistent de la seva filosofia. Utilitzant una expressió de Pascal –que fa seva en contra dels vienesos– també ell es recolza sobre unes veritats que capta i "les hi aixafa la punta".

Estem convençuts que Maritain hagués pogut desenvolupar la seva concepció epistemològica sense necessitat de destruir arbitràriament les propostes dels filòsofs vienesos.

41. J. MARITAIN, op. cit., pp. 203-204.

42. Entre altres, Niels Bohr afirma: "La noció de complementarietat no suposa de cap manera un allunyament de la nostra posició com a observadors deslligats de la natura". Així mateix, Luis de Broglie rebutja la idea segons la qual la física quàntica redueix o difumina la regió divisòria entre el subjectiu i l'objectiu: "Aquí hi ha (...) un ús equivocat del llenguatge. Perquè en realitat els mitjans d'observació pertanyen clarament a l'aspecte objectiu". Per altra banda, Erwin Schrödinger considera aquest tema "una sobrevaloració d'un aspecte provisional mantant de significat profund." Per a tots ells el significat de la mecànica quàntica és essencialment matemàtic, i l'error de moltes lectures "transcendents" es troba precisament en la pretensió de visualitzar-lo, és a dir, de referir el seu significat a les nostres experiències sensorials o a la nostra capacitat d'imaginació. Per una discussió més àmplia sobre aquest tema vegi's *Cuestiones cuánticas* (op. cit.), que reuneix els escrits d'alguns dels físics més importants que van treballar en el desenvolupament de la mecànica quàntica.

Perquè en el fons es tracta d'esferes distintes que no s'exclouen ni se sobreposen. Així com Heidegger s'interroga sobre la idea del temps sense necessitat de destruir prèviament la teoria de la relativitat d'Einstein –essent uns conceptes substancialment diferents els que s'associen en els dos casos a la paraula "temps"–, també Maritain hagués pogut desenvolupar la seva concepció del saber sense la necessitat de veure en el Cercle de Viena un perill que calia combatre, tot i les proclames antimetafísiques dels vienesos.

43. Th. W. ADORNO, *Dissonancias*, Madrid: Akal, 2009, p. 120.

44. Per a una lectura "metafísica" de l'últim Beethoven, vegi's el capítol vuitè del *Doktor Faustus* de Thomas Mann (Th. MANN, *Doktor Faustus. Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn erzählt von einem Freunde*, Stockholm: Berman-Fischer Verlag, 1947; trad. esp.: *Doktor Faustus. Vida del compositor alemán Adrian Leverkühn narrada por un amigo*, Barcelona: Edhasa, 2004).

Per acabar aquestes reflexions podríem triar una imatge que tant Maritain com els filòsofs vienesos utilitzen en el seu discurs. Potser, si alguna vegada Carnap hagués estat capaç d'imaginar "l'aparició d'un instant" –per utilitzar una expressió d'Adorno– en la configuració integral d'un moviment beethovenià⁴³, no hauria contraposat la música a la metafísica, i Maritain hauria tingut menys arguments per a la seva crítica. Però aquesta és una altra història. En aquells anys, encara Thomas Mann no havia escrit el *Doktor Faustus*⁴⁴...

Bibliografia

- A. AYER (comp.), *El positivismo lógico*, México: FCE, 1965.
 J. MARITAIN, *Distinguer pour unir: ou, les degrés du savoir*, Paris: Desclée de Brouwer, 1932 (reeditat en: J. et R. MARITAIN, *Œuvres Complètes*, Vol. IV (1929-1932), Fribourg: Éditions Universitaires – Paris: Éditions Saint-Paul, 1983).
 J. MARITAIN, *Quatre essais sur l'esprit dans sa condition charnelle*, Paris: Desclée de Brouwer, 1939 (reeditat en: MARITAIN Jacques et Raïssa, *Œuvres Complètes*, Vol. VII (1939-1943), Fribourg: Éditions Universitaires – Paris: Éditions Saint-Paul, 1988).
 J. ORDI, *Ludwig Wittgenstein: una vida oberta al transcendent*, Barcelona: Claret, 2006.
 K. WILBER (comp.), *Cuestiones cuánticas*, Barcelona: Kairós, 1987.
 L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2005.

DIEGO MALQUORI
 Institut de Filosofia i Ciències Naturals Teilhard de Chardin
 Facultat de Filosofia - Universitat Ramon Llull
 [dmalquori@filosofia.url.edu]